

Varga Krisztián

Politikai rendőrség és az illegális mozgalmak a két világháború között

Reflexiók egy könyv kapcsán

Egy néhány hete levetített tévéfilm¹ egyik jelenetében dr. Szapáry Imre miniszterelnök a német birodalmi követtel folytatott négyszemközti beszélgetése alkalmával vonakodva bár, de beleegyezett a magyarországi zsidóság jogainak törvényi korlátozásába, cserébe viszont a „hungarista csürhe” alig leplezett birodalmi támogatásának beszüntetését kérte. A német követ – látszólag készségesen – ígéretet tett a nyilas mozgalom ejtésére és együttműködéséről biztosította a magyar miniszterelnököt. Nehezményezte azonban azt a bánásmódot, amit a miniszterelnök „kis kedvence” dr. Sterbinszky rendőr főtanácsos okozott neki és szóvá tette a rendőrség nyomozási módszereit. A film következő jelenetében Szapáry Imre dolgozószobájában hivatalosan fogadja Sterbinszky rendőr főtanácsost jelentéstételre, aki pontosan, az eseményeket sorrendbe állítva számol be a hazai nemzetiszocialista pártoknak, a náci Németország követségével folytatott kapcsolatairól. Sterbinszky a rendőrség nevében kijelenti, hogy tisztában vannak a német követség és a hazai szélsőjobboldali mozgalmak együttműködéséről, majd hozzáteszi: a megfigyelésekről, telefonlehallgatásokról „folyamatosan feljegyzéseket készítünk”.

A filmet megtekintve nem kell alaposabb történelmi tudás ahhoz, hogy megállapítsuk: az alkotás cselekményének egy része a II. világháborút közvetlenül megelőző időszak magyarországi politikai eseményeit villantja fel a néző előtt. (A film egyébként a háború utáni népbírói tárgyalás révén bemutatott politikusi, ügyészi és bírói felelősségvállalás morális szempontjait járja körül.) Ahhoz azonban már kell némi „tudásanyag”, hogy egyértelműen beazonosítsuk a művészi álnéven szerepeltetett valódi történelmi szereplőket. Szapáry Imre szikár, küldetésstudattal áthatott jellemvonásai mögött Imrédy Béla miniszterelnököt vélhetjük felfedezni, míg a dr. Sterbinszky által megformált hivatalnok-figura nem más, mint Sombor-Schweinitzer József rendőr főkapitány-helyettes a korabeli magyar politikai rendőrség első számú irányítója.

A művészi fikció és a történelmi valóság keveredése hihető módon ábrázolja az eseményeket, jóllehet az egyes szereplők közötti párbeszéd nem úgy és nem akkor zajlottak le, mint ahogyan az a filmen történt.

Egy másfajta alkotás, Kovács Tamás történész kötete (*Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról 1932–1943.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2009.) révén viszont hiteles és valóságos bepillantást nyerhetünk a korabeli magyar politikai közélet eseményeibe. A feljegyzések, melyeket a magyar politikai rendőrség szürke eminenciásaként is emlegetett Sombor-Schweinitzer József készített, az 1930-as és 40-es évek szélsőjobboldali, elsősorban nemzetiszocialista irányultságú politikai szerveződéseinek elemzésével foglalkozik

Kovács Tamás bevezetőjében pontos képet ad a feljegyzések keletkezésének körülményéről, a magyar nyilas és nemzetiszocialista mozgalmak rendőrségi dokumentációjáról. Kifejti, hogy a Sombor-Schweinitzer által összeállított, mintegy 11 év anyagát felölelő, rendőrségi jelentések kivonatát tartalmazó tanulmány, nem a korabeli magyar közjogi méltóságoknak, a főkapitány-helyettes hivatali feletteseinek, vagy a miniszterelnöknek készült, hanem az 1942–43-as béketapogatózásokkal kapcsolatban született. A háttértanulmány ezért elsősorban egy meghatározott cél érdekében készített és gondosan, a politikai szándéknak megfelelően kiválogatott eseménytörténetet mond el. A dokumentum jellege, tény- és adatközlése mindenben megfelelt a kívánt céloknak, ami egy jól kitapintható politikai koncepciót rejtett magában. E szerint – amint azt a szerkesztő kiemeli – az elemzés a II. világháborúba belesodort ország éppen regnáló politikai elitjét igyekezett kedvező színben feltüntetni, amikor a hazai németbarát szélsőjobboldali erőket (azon belül is a Nyilaskeresztes Pártot) próbálta úgy beállítani,

hogy egyedül ők voltak a náci Németország megbízható szövetségesei. Mindezt – a feljegyzést összeállítójának szándéka szerint – később a kormány használhatta volna fel az angolszász hatalmakkal folytatott fegyverszüneti tárgyalásai során.

Az események későbbi ismeretében mindazonáltal elgondolkodtató, hogy mennyiben lehetett volna foganatja az egykori főkapitány-helyettes elemzésének a háború későbbi szakaszában lefolytatott fegyverszüneti tárgyalásokon? Vajon realitás volt-e az összeállítást végző főrendőr és „megrendelőinek” szándéka, miszerint a tanulmány jelentősen befolyásolhatta volna a szövetségesek Magyarországgal kapcsolatos fegyverszüneti megállapodását, majd a béketervét? A korabeli magyar vezető politikusok számára az is kérdéses volt, hogy a szövetségesek mennyire veszik figyelembe a rendőrség azon erőfeszítéseit, mellyel a németbarát szélsőjobboldali és nyilas pártokat próbálta kordában tartani, annál is inkább, mivel az ország német megszállásáig hivatalban lévő konzervatív-jobboldali kormányok jelentős részben felelősek voltak a német szövetség kialakításában és a magyar erőforrások háborús célokra történő kihasználásában. Ma már tudjuk, hogy nemcsak a feljegyzéseknek – amennyiben felhasználásukra sor került –, de a magyar diplomácia erőfeszítésének sem volt semmilyen realitása a kedvezőbb békefeltételek kiharcolásában.²

E kérdések részbeni megválaszolója mellett a bevezetőben korrekt képet kaphatunk a forrás írójáról, személyiségjegyeiről, szándékáról. Az elemzést összeállító Sombor-Schweinitzer József életrajzi adataiból egy nagy munkabírási, tehetséges hivatalnok képe rajzolódik ki, aki fokozatosan kapaszkodott fel a rendőrségi struktúra hivatali ranglétráján és lett a II. világháború alatti rendőrség politikai ügyeinek első számú vezetője. Bár képességei, szorgalma és tehetsége mellett a politikai ügyekben való elemzőképessége is arra predesztinálta, hogy akár a Magyar Királyi Államrendőrség egyszemélyi irányítását is megkapja, valójában soha nem lett belőle főkapitány, sőt – felesége zsidó származása miatt – formálisan a politikai osztály vezetését sem vállalhatta el. Mégis, a kezében futottak össze a politikai nyomozások összesítői, a korabeli „polgári” hírszerzés minden releváns információja. Felemelkedését és bukását ugyanannak a precíz, lelkiismeretes munkavégzésének köszönhetette, amivel a Horthy-rendszer legtöbb ellenfeléről/ellenségéről képes volt adatokat gyűjteni, legyen akár az az uralmon lévő kormánypárt, az illegális kommunista munkásmozgalom, vagy a náci Németország támogatta hazai szélsőjobboldali szervezkedések. Nem véletlen, hogy szaktudására a háborút követően az amerikai katonai elhárítás is igényt formált. Sombor-Schweinitzer segítségével több háborús bűnös is fennakadt az amerikaiak szűrőjén, akiket 1945 végén, 1946 elején Magyarországra szállítottak. Később, viszont pont ő az, aki néhány volt háborús bűnösrel együtt az Egyesült Államok hírszerzésének dolgozott. Az egykori főrendőrt a háború alatti nyomozásokban, majd a háborús bűnösök felkutatásában játszott szerepe miatt a nyilas és szélsőjobboldali emigráns sajtó 1945 után is kétes erkölcsű, korrumpálható „nemzetárulónak” tartotta, kinek „hítvány működése örök szégyenfoltja marad a magyar rendőrségnek”.³

A gazdagon dokumentált bevezetőben Kovács Tamás több szempontból is megvizsgálta az ellenforradalmi rendszer rendvédelmének strukturális alapjait. Részletes elemzése hozzásegíti az olvasót a korszakban működő fegyveres testületek, mindenekelőtt az államrendőrség szervezeti felépítésének megismeréséhez. Rövid, de annál szükségsebb összefoglalójában („A politikai hírszerzés struktúrái”) kitér a fegyveres rendvédelmi szervek irányítását és felügyeletét ellátó Belügyminisztérium tagolódásának ismertetésére is. Erre nemcsak a laikus olvasónak, de a téma iránt behatóbban érdeklődőnek is szüksége lehet, mivel az ellenforradalmi rendszer politikai nyomozásait lefolytató szervei – a törvényi szabályozás ellenére – nagyfokú hatásköri és illetékességi anomáliákban szenvedtek. A politikai felderítő szolgálatban nemcsak a rendőrség, de a csendőrség is részt vett, sőt a II. világháború évei alatt a honvéd vezérkar főnökéhez tartozó katonai elhárítás (Vkf 2. osztály defenzív alosztály) ügynökei és a tábori csendőrségként aposztrofált, Tábori Biztonsági Szolgálat is bekapcsolódott az egyes bizalmas és nyílt eljárásokba.

Mindezt a bevezető is említi, azonban az már kevésbé látszik kézenfekvőnek, hogy a témánk szempontjából fontos szélsőjobboldali irányultságú pártok és mozgalmak ellen fellépő nyomozóapparátus nagyobb részét miért pont a rendőrség, illetve Sombor-

Schweinitzer József politikai osztálya adta. Felmerül a kérdés, hogy a többi országos hatáskörrel bíró nyomozó szerv végzett-e hasonló politikai hírszerzést a szélsőjobboldalon, vagy ez csak a politikai vezetés privilegizálta budapesti főkapitányságot illette meg? Vajon mi volt az oka annak, hogy az 1930-as évek végétől a nyomozások során egyre nagyobb jelentőségre szert tevő csendőri nyomozó szervek, valamint a defenzív alosztály beosztottjai, elsősorban a „baloldali elhárítással” foglalkoztak?

A kérdések megválaszolásához tudnunk kell, hogy a Csendőrség Központi Nyomozóparancsnokság törzsalosztályának volt jobboldali ügyekkel foglalkozó alcsoportja is, de ezek működéséről, a Sombor-Schweinitzer által irányított rendőrségi munkához hasonló felderítésekről ez idáig nem sokat tudunk. Ugyanez vonatkozik a vezérkarhoz beosztott katonai elhárítók munkájára: az idevágó források elsősorban a baloldallelles kémkedési és hűtlenségi ügyeket említik meg.⁴

A bevezető némileg nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a többi nyomozószerv a rendszerre nézve miért nem kezelte súlyának megfelelően a nyilas és nemzetiszocialista veszélyt. Annak ellenére, hogy a forrásközlésnek nem volt, nem lehetett témája az ellenforradalmi rendszer (szélső)jobboldal-ellenes politikai hírszerzésének komplex, a többi fegyveres testület tevékenységének vizsgálatára kiterjedő elemzése, érdemes ezt a problémakört megemlíteni.

Az 1942-ben felállított Államvédelmi Központ (ÁVK) működésében, mint azt Ujszászy István tábornok feljegyzéseiből tudjuk, volt egyfajta munkamegosztás a rendőrségi, csendőrségi, valamint a katonai kémelhárító szervek között.⁵ Mindez azt is jelentette, hogy nyomozások irányításáért felelős rendőrségi, csendőrségi vagy kémelhárító parancsnokok az egyes ügyek kimenetelét a politikai vezetés kívánalmainak megfelelően befolyásol(hat)ták. A döntéshozó politikusok, minisztériumi főtisztviselők garanciaképpen nem elsősorban nyomozó szerveket, hanem személyeket bíztak meg a nyomozások lefolytatásával. Az egyes eljárásokban résztvevő beosztottakat több nyomozószervtől is vezényelték, de általános gyakorlatként elmondható, hogy a kiemelt ügyek jelentékeny részében a baloldallelles munkát a csendőrségi és kémelhárítói, míg a jobboldallelles nyomozásokat részint rendőrségi, részint kémelhárítói vezetők irányították.

Mint ismeretes, Sombor-Schweinitzer nemcsak a jobb- és baloldali illegális mozgalmak ellen végzett politikai felderítő szolgálatot, de – az uralkodó politikai elit megbízása alapján – a fegyveres testületek és rendvédelmi szervek tagjai által elkövetett politikai jellegű bűncselekmények nyomozásából is aktívan kivette a részét.⁶

A regnáló politikusok – mindenekelőtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – elsősorban Sombor-Schweinitzer Józseftől várták a politikailag kényes természetűnek mutató ügyek felderítését. Kállay Miklós miniszterelnök, Keresztes-Fischer Ferenc, de maga a kormányzó Horthy Miklós is egyre kevésbé bízott a korábban jól bevált (a baloldali mozgalmakkal szemben kíméletlenül bevezethető), de időközben erőteljesen szélsőjobboldali és németbarát nézeteket hangoztató csendőrségi és honvéd vezérkari nyomozószervek vezetésében. Ez a tendencia a II. világháború alatt az államapparátus más területén is megfigyelhető volt, amikor a szélsőjobboldali, nyilas és a kifejezetten németbarát hivatalnokok, csendőr és katonatisztek növekvő befolyásra tettek szert.⁷ A jelenséget érzékelve a kormány konzervatív tagjai okkal tarthattak attól, hogy a rendszerre első számú veszélyt jelentő nemzetiszocialista szervezetek ellen a közigazgatás már nem képes (nem akar) egységesen fellépni. E mellett számos olyan esetről is tudunk, hogy a felelős beosztásban dolgozó hivatalnokok mind a németeknek, mind a velük kapcsolatban álló szélsőjobboldali köröknek információkat szivárogtattak ki. Ehhez az esetek többségében még a német biztonsági szervek formális beszerzése sem kellett, elég volt az illető politikai meggyőződéséből fakadó „elvszerű” cselekvése. Információk a rendszer állambiztonsági szerveinek működéséről, vezetőinek politikai beállítottságáról is áramlottak a németekhez, akik így pontos képet tudtak alkotni ezen szervezetek megbízhatatlan, vagy hasznosítható tagjairól. Jelzésértékű az is, hogy a német bevonulást követően a budapesti főkapitányság épületét elfoglaló SD (Sicherheitsdienst – Biztonsági Szolgálat) emberei Sombor főkapitány-helyettest és

néhány beosztottját őrizetbe vették, miközben a csendőrnnyomozó központban semmiféle retorzió nem történt, sőt annak megszállására sem került sor.⁸

Sombor főkapitány-helyettes rendíthetetlen lojalitása, következetes konzervatív-liberális felfogása, valamint a politikai nyomozó munka terén végzett több évtizedes tapasztalata – a rendőrség politikai ügyekben illetékes osztálya mellett – ezért is volt különösen fontos a kormányhatalom számára.⁹ Arra is találunk adatokat, hogy kifejezetten a honvéd vezérkar, vagy a Tábori Biztonsági Szolgálat hatáskörébe tartozó nyomozásokat Sombor, illetve megbízható detektívjei végezték el.¹⁰

A feljegyzések tanúsága szerint a Sombor-Schweinitzer József vezette budapesti főkapitányság politikai osztálya – nemcsak a rendőrség hatáskörébe tartozó ügyekben – a szélsőjobboldali mozgalmak és szervezetek ellen mélyreható titkos információszerzést és felderítőmunkát végzett. Ehhez a bizalmas, olykor nyílt büntetőeljárásba torkolló akciósorozatban a hálózati úton szerzett adatok jelentették az egyik információbázist, melyet egyrészt a bizalmi személyek (korabeli elnevezéssel: konfidens, ügynök) révén tudtak beszerezni, másrészt különböző operatív technikai úton (levéllenőrzés, telefonlehallgatás, rádió-elhárítás, stb.) jutottak hozzá. A bevezetőben jól kiemelt és a téma szempontjából kellő mélységben tárgyalt bizalmi hálózaton keresztül megszerzett információ a korszakban még sokkal fontosabbnak és megbízhatóbbnak bizonyult, mint a technikai eszközök által biztosított adatforrások. Azonban annyi feltétlenül említést érdemel, hogy ez a fajta információszerzés az esetek többségében „háttéranyagnak”, kiindulási pontnak számított, mivel a korabeli bizalmas nyomozások hatékonyabbnak tartott módszere a nyomozószervek által előszeretettel alkalmazott „puhatolózás” volt. Ezt a módszert, azaz a célszemély megfigyelését, kapcsolatrendszerének feltárását, „lefigyelését”, a már meglévő hálózati és operatív technikai adatok ellenőrzéseként használták fel és közvetlenül ezután – rövid feldolgozó munka során, amennyiben az információszerzés konkrét, bizonyítható eredményre vezetett – már a nyílt nyomozást is elrendelték.¹¹

Sombor-Schweinitzer József tanulmánya olyan rendőrségi dokumentáció alapján íródott, mely egyaránt tartalmazta a felderítő-figyelő munka közben kapott információkat; bizalmi személyek, operatív technikai eszközök, illetve a megfigyelés eredményeképpen beszerezett adatokat. A titkos információszerzés során „letisztázott” jelentések kivonatai mellett, azonban megtalálhatóak a rendőrségi jegyzőkönyvekből, ügyészégi és bírósági periratokból leszárt megállapítások is.

Ami konkrétan a feljegyzéseket illeti, Sombor-Schweinitzer minden igyekezete, a dokumentumok „tudományos” igényű összeállítása arra irányult, hogy kimutassa és leleplezze a nemzeti szocialista német birodalom és a hazai szélsőjobboldali/nyilas-hungarista mozgalmak kapcsolódási pontjait. Ez a vezérelv követhető nyomon az „Előszó” általános politikai helyzetelemzésén és „A magyarországi nemzeti szocialista mozgalmak története időrendi sorrendben” c. fejezet kronologikus vonalvezetésén is. Ahogy Kovács Tamás is megjegyzi, ezzel az elemzéssel nemcsak a feljegyzéseket készítő főkapitány-helyettes szemléletmódja, hanem a korabeli angolszász orientációjú hazai németellenes konzervatív politikai körök felfogása is visszatükröződött. Ezt a felfogást nyomon követhetjük „A magyarországi nemzeti szocializmus a német birodalom szolgálatában” és „A hogyan támogatta Németország a nyilasokat?” c. II. és III. fejezetekben is. Az alfejezetekre tagolt hosszabb gondolatsor részletesen, események, évszámok, nevek felvonultatásával taglalja a kormány (már-már heroikusnak tűnő) erőfeszítését, a nyilas pártok és mozgalmak elleni küzdelemét, miközben mindig a nemzeti szocialista Nagy Testvér, Németország machinációit láttatja az említett mozgalmak politikai sikerei mögött.

Sombor-Schweinitzer József kétségkívül alapos és mélyreható vizsgálódása a szélsőjobboldali politikai pártok körében elsősorban a Szálasi Ferenc névvel fémjelzett Nyilaskeresztes Párt vonatkozásában állja meg a helyét. Ez a párt a kezdetektől kiváltotta a vezető politikai és kormányzati elit ellenérzését, miközben a többi – mellesleg hasonló ideológiájú – „úri” fasiszta politikai szerveződés nem mindig lépte túl az uralkodó politikai körök tűréshatárát. A nyilasokat végig megvető konzervatív elit e mozgalomban elsősorban valamiféle szélsőjobboldali forradalmiságot, „zöld bolsevizmust” látott, tömegtámogatottsága miatt tagjait egyszerűen „leprolizta” és nem sokban különböztette

meg a kommunista munkásmozgalomtól. Ezzel szemben az „úri” fasiszta pártok (pl. az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja vagy a Bakyt és Endrét is soraiban tudó Magyar Nemzetiszocialista Párt, stb.) képviselői már – amennyiben éppen nem működtek együtt a nyilasokkal – jóval enyhébb megítélés alá tartoztak mind politikai, mind rendvédelmi téren. Ez a feljegyzések tartalmából csak részben állapítható meg, holott elsősorban ezeket a pártokat támogatta Németország a hatalom megragadásában, illetve ezeknek a pártoknak a képviselői voltak kormányképesek (közigazgatásban elfoglalt pozíciójuk, hatalmi hátterük miatt) a német politikai osztály előtt.

Mindamellett Sombor-Schweinitzer József 1943-ban papírra vetett elemzése a (közel)jövőt illetően nem tévedett. 1944 végén – a „szalonképes” szélsőjobboldal kormányzati szerepvállalását követően – valóban a németek által támogatott Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom került hatalomra, így a főkapitány-helyettes „látnoki” képességei – ami a nyilasokban jelölte meg a fennálló rendszer legveszélyesebb ellenségét – utólag sokszorososan beigazolódott.

A „Mit tettünk a zsidókérdésben?” és a „Mennyire adtunk szabad mozgást a szociáldemokratáknak és a baloldalnak?” c. rész véleményem szerint rávilágít a Horthy-rendszer vezetőinek politikai nézetrendszerére, a zsidósággal és a baloldali mozgalmakkal kapcsolatos önmagában is ellentmondásos attitűdjére. Sombor-Schweinitzer József vélelmezhetően osztotta azt a zsidósággal kapcsolatos hazai konzervatív-liberális felfogást, amely a szelektív vagy tradicionális antiszemitizmusként jellemezhető leginkább. E percepció teljesen egyenrangú félnek tekintette azokat a zsidó, vagy zsidó származású személyeket, akik világnézetükben is lojálisak voltak a kormány- és államhatalomhoz, asszimilálódtak a társadalom középrétegeinek felső csoportjaiba és viselkedésüket, egzisztenciális helyzetüket tekintve beilleszkedtek a keresztény úri középosztálytól felfelé lévő társadalmi régióba. Ellenben azok a zsidó származású társadalmi rétegek, akik különböző okokból erre nem voltak képesek, illetve a politikai nézetrendszerük, világnézetük alapján elvetették a „Szent-István-i Magyarország ezeréves gondolatát” már nem tartoztak a „beilleszthető” kategóriába. Az utóbbiak, e felfogás szerint, ha nem is üldözendő, de megvetendő részét képezték a társadalomnak, akik ellen megengedett volt bizonyos adminisztratív rendszabályok életbe léptetése is. Különösen igaz volt ez azokra, akik zsidó származásuk mellett – hitehagyottan – baloldaliak, vagy egyenesen kommunisták voltak. (Az első zsidótörvény a szabadfoglalkozású és városi értelmiség, jelentékeny mértékben liberális-baloldali irányultságú rétegeit sújtotta, akik azonban a növekvő szélsőjobboldali veszélyt érzékelve próbáltak közeledni a „keresztény-nemzeti kurzus” toleránsnak vélt politikai rendszeréhez. Míg a társadalom „érinthesetlenjeként” számon tartott „galiciáner” zsidók életét – mely népcsoportot mint hontalan tömeget a kormányzat 1941-ben kitelepített és sorsára hagyott a német birodalom által megszállt kelet-lengyelországi területeken – úgy látszik, nem illette meg a korabeli jobboldali-konzervatív állam- és jogfelfogás legalapvetőbb alkotmányos alapjoga sem.)

Ugyanezen jobboldali averzió és szelektív politikai magatartás vonatkozott a két világháború közötti baloldali mozgalmakra is. A Horthy-rendszer baloldali ellenzékeként fellépő különböző pártoknak (liberális és polgári demokrata irányzatok, kispártok, szociáldemokraták, stb.) és képviselőiknek szabad mozgásteret biztosított a kormányzat, sajtójuk terjesztése, „civil” szervezeteik megalakítása többnyire nem tartozott rendvédelmi-rendészeti hatáskörbe. Parlamenti képviseletük a rendszer végéig (1944. március) fennmaradhatott. Ezzel szemben a leghalványabb kommunista politikai fellépés is tiltott volt, az ilyen cselekmények elkövetőit a kormány a hatályos törvények értelmében „tűzzel-vassal” üldözte. Amit Sombor a baloldal védelmében végzett rendőrségi munkáról leírt, az csak részben fedte a valóságot. A kormányzat, az angolszász „kiskapu” nyitva hagyása mellett, jól felfogott politikai érdekből és a parlamentarizmus látszatának fenntartása alapján „védte” meg a baloldali pártokat a növekvő fasiszálódo politikai közhangulattól. E rendszer-védelmi munka során Sombor elsősorban a csökkenő befolyású szociáldemokrata pártot említette meg, ami azonban az egész rendszer ideje alatt a túrt kategóriába tartozott. Ha nem is Sombor, illetve főnöke, Keresztes-Fischer Ferenc – akik meggyőződésből is védték a korlátozott képviseleti rendszert –, de több vezető kormánypárti képviselő és befolyásos szervezetek tagjai

(köztük a csendőrségi és kémelhárító parancsnokok) is a párt, mint a „bolsevizmus melegágyának” betiltását követelték, illetve engedtek a szélsőjobb ez irányú nyomásának. Adott esetben a rendszerhez lojális szociáldemokrata politikai magatartás és a rendszerellenes baloldali, kommunista agitáció jól elkülöníthető volt az uralkodó politikai elit és a rendőrség számára, de a háború eszkalálódásával, valamint az ország fasizálódó politikai közhangulatának kiteljesedésével ezek a határok elmosódtak. Mindezt Sombornak is érzékelnie kellett, amikor nemcsak a szélsőjobboldalról, de a baloldali pártok politikai aktivitásáról is megkapta a rendőrségi beszámolókat.

Ami a rendőrségi akciókat illeti, Sombornak tudni kellett arról is, hogy a szociáldemokrata párt „holdudvarában”, szakszervezeti vonalon, ifjúsági szervezeteiben az illegális kommunista párt aktivistái élénk tevékenységet folytattak az antifasiszta összefogásért. Ez a tény fontos annak megállapítása végett is, hogy tudjuk: a kommunista megnyilvánulások az egész rendszer fennállása idején az üldözendő kategóriát képezték, függetlenül attól, hogy e törekvések mit is takartak valójában.

Amikor az antifasiszta és németellenes mozgalmak támogatására a rendszernek a legnagyobb szüksége lett volna (gyakorlatilag a II. világháború alatt 1944 végéig), akkor a kormányzat – többek közt a rendőrség hathatós közreműködése révén – már csírájában elfojtotta a „kommunistagyanús” szervezeteket és tagjait kegyetlenül üldözte. Nem vette figyelembe azt a tényt, hogy időközben a nagypolitikában is változás állt be (Hitler-ellenes antifasiszta koalíció) és azt, hogy ezzel nemcsak a kommunista pártra, de a szociáldemokrata mozgalomra, sőt a széles antifasiszta összefogást megteremtő politikai irányzatokra is komoly, a későbbi nemzeti ellenállás szempontjából végzetes csapást mért.

Sombor-Schweinitzer József – mivel maga is több évtizeden keresztül részt vett az illegális baloldali mozgalmak felszámolásában – ezért csak azokat a tényeket sorakoztatta föl, melyeket a szociáldemokrata mozgalom betiltását követelő szélsőjobboldali akciók ellen fellépő kormányzati védelmet jelentettek, holott e kormány maga is felelős volt a baloldali (és nemcsak kommunista) szervezetek elnyomásáért. Az 1940-1944 között lefolytatott majdnem fél tucat, ún. kommunista-ellenes nyílt nyomozás során a rendőrségi, csendőrségi és katonai kémelhárító szervek több ezer baloldali gondolkodású embert vettek őrizetbe, állítottak bíróság elé, internáltak, vagy hurcolták munkaszázadokba. A nyomozások lezajlására jellemző, hogy az illegális kommunista szervezkedések tagjai mellett, a legális (szociáldemokrata, kisgazda, kereszténydemokrata, stb.) pártok és mozgalmak aktivistáira is lecsaptak a rendvédelmi szolgálatok.¹²

E monstre-büntetőeljárásokban, a kormány szándékától nem függetlenül, de egyre nagyobb önállósággal végezték felderítő és represszív munkájukat a csendőri és rendőri nyomozó szervek. Sombor-Schweinitzer József e nyomozásokról mindig tiszta információkkal rendelkezett és próbálta az eseményeket rendőri vonalra terelni.¹³ Azonban a nyomozások irányításában egyre inkább a vezérkar főnökének az akaratára érvényesült, mellyel szemben nemcsak ő, de a belügyminiszter is tehetetlenek látszottak.¹⁴

Ha másnak nem is, de neki feltétlenül tudnia kellett arról, hogy az összefogást hirdető baloldali és polgári szervezetek képviselőinek (kisgazdáknak, szocdemeknek, sőt a kommunistáknak is) milyen szerepe, esetlegesen milyen szándéka volt¹⁵ a szövetségesekkel folytatott béketapogatózásokban és egy a háború után felállítandó kormány létrehozásában. Vélelmezhetően a főkapitány-helyettes is úgy gondolkodhatott – mint a hatalom lévők általában –, hogy a kormányzat és a rendőrség elég erővel rendelkezik ahhoz, hogy letörje a nyilas-hungarista mozgalmakat, miközben – a rendszer antikommunizmusával összhangban – felszámolja a szélsőbaloldalról jövő „támadásokat” is. Ez azonban az események későbbi ismeretében éppolyan hiú ábrándnak bizonyult, mint az a fajta csökönység, ami az autoritárius rendszer fenntartása érdekében a konzervatív-horthysta vezetést jellemezte, s amely mindenféle baloldalról jövő antifasiszta kezdeményezést igyekezett elhárítani.

Az efféle konzervatív-jobboldali antifasizmus, melyet Sombor e feljegyzések során sugallt, ezért hagy némi kívánnivalót maga után. Az elemzés nézőpontja önmagában is megkérdőjelezte azt a feltételezést, hogy vajon sikeres lett volna-e egy széles körű hazai németellenes összefogás, mely esetleg alapját képezhette bármilyen kiugrási kísérletnek

és végső soron hathatósan hozzájárul a szövetségesekkel folytatott fegyverszüneti tárgyalásokhoz. Ez a törekvés még akkor is kétséges, ha tudjuk, hogy Sombor 1943-ban egyértelműen a konzervatív (korábban élesen antikommunista, de időközben elsősorban antináci) angolszász politikai elitől várta a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésének kedvező visszajelzését, és nem gondolkodott semmilyen hazai antifasiszta koalícióban. Bármilyen nyilasellenes nyomozási munka, akármilyen antináci rendőrségi összefoglaló készítése önmagában nem ellensúlyozhatta azt, hogy a Sombor-Schweinitzer József által részben irányított baloldallelles elnyomó intézkedések (nyomozások, tömeges internálások, bírósági ítéletek, stb.) végső soron a kormányzat lehetséges társadalmi és politikai bázisát gyengítették, és hozzájárultak a szélsőjobboldal pozícióinak megerősödéséhez. Bár a hatalmon lévő konzervatív elit – sőt a nagy befolyású Bethlen-Rassay féle ellenzéki-liberális irányzat – paranoiás antikommunizmusa nem tette lehetővé, hogy a kormányzat együttműködjön a kommunistákat is soraiban tudó függetlenségi mozgalommal, mégis, a rendszer egyes prominensei¹⁶ – igaz nem a hatalmon lévők közül – eljutottak a széles antifasiszta összefogás igenléséig. Nincs arra vonatkozólag forrás, hogy Sombor – antikommunista meggyőződését legalább ideiglenesen félretéve – felismerte volna az összefogás szükségességét és egy esetleges antifasiszta szövetség irányába, befolyásolni igyekezett a nyomozások kimenetelét. Mindezt a Horthy-rendszer hatalmon lévő politikusaitól és főtisztviselőitől irreális lett volna elvárni.

Összegzésként elmondható, hogy Sombor-Schweinitzer József feljegyzései felbecsülhetetlen értéket jelentenek az utókor történészei számára. Nemcsak a közlésének eredetisége, ami jelentékennyé teszi e forrást, hanem az írójának és az ellenforradalmi politikai hatalomnak az elképzelése, szemléletmódja is visszacseng az oldalakról. Mindazok számára, akik kutatják Magyarország II. világháborús politikai szerepvállalását, a Horthy-rendszer negyed százados uralmát, nélkülözhetetlen e kiadvány. Kovács Tamás kitűnő szerkesztésű, tanulmányértékű bevezetőjével ellátott munkája fontos olvasmány lehet azok számára is, akik a történelem iránt érdeklődők szélesebb táborát alkotják

* * *

Az utókor morális igazságkeresésének reprezentációja jeléül az említett film végén a halálos ítéletet kihirdető népbíró Szapáry Imre (Imrédy Béla) sírjánál lerótta kegyeletét. Jelképesen ugyanezt a gesztust tette meg Kovács Tamás történész Sombor-Schweinitzer Józseffel kapcsolatban, amikor egy hiánypótló, tudományos igényű dokumentum kötetet szerkesztett.

Betekintő 2009/3.

- ¹ *Egy államférfi nehézségei*. Magyar tévéjáték 1989. Rendezte: Babiczky László. M2 2009. július 11. 22:50
- ² A kérdéssel foglalkozó irodalomhoz lásd: Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája. 1919–1945*. Budapest, Kossuth, 1988., Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995.
- ³ Fiala Ferenc – Marschalkó Lajos: *Vádló Bitófák I-II.*
<http://www.freepress-freespeech.com/holhom/tormay/m19452.htm>
- ⁴ A korabeli nyomozások iratanyagai a II. világháború alatt jórészt megsemmisültek, ezért ma már nehéz pontos képet kapni arra vonatkozóan, hogy a csendőrségi nyomozások milyen mértékben és főleg milyen mélységben terjedtek ki a szélsőjobboldali mozgalmak felderítésére. A volt csendőrnemzet és kémelhárító beosztottak háború utáni népbírói vallomásai – az új politikai rendőrség érdeklődésének megfelelően – nem említik érdemben a Horthy-rendszer jobboldalelleses nyomozásainak csendőrségi vonatkozásait. Vö: ÁBTL 3.1.9. 146147, V-130792, V-98270. Lásd még: *Vallomások a holtak házából Újszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései* Szerk. Haraszti György Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Corvina Kiadó. 2007. 579–581. valamint Hollós Ervin: *Rendőrség, Csendőrség, Vkf. 2.* Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1971. 134–135. Ez utóbbi tanulmány a belügyi és népbírói források alapján kifejezetten csak a baloldali és kommunista-ellenes nyomozások történetét elemzi.
- ⁵ *Vallomások a holtak házából* i.m. 201–202., 391–394., 504–505., 572–581.
- ⁶ Uo. 305., 367., 572–581.
- ⁷ Vö: Varga Krisztián: *Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában* In. Betekintő 2009/1. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=107>
- ⁸ *Wayand Tibor feljegyzései horthysta politikai rendőrségi munkájáról* ÁBTL 4.1. A-795 57-58.
- ⁹ Hollós i.m. 43–45.
- ¹⁰ *Wayand Tibor feljegyzése...i.m.* 56–57.
- ¹¹ *A volt magyar királyi államrendőrség történetéről rövid áttekintés* BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének kiadványa Budapest, 1960. 29–31. ÁBTL 4. 1. A-840. A nyílt nyomozás elrendelése általában a házkutatások, előállítások, őrizetbe vételek és a kihallgatások megkezdését jelentették.
- ¹² Hollós i.m. 343-346.
- ¹³ *Wayand Tibor feljegyzései...i.m.* 52.
- ¹⁴ Varga Krisztián i.m. forrásközlés
- ¹⁵ *Wayand Tibor feljegyzései...i.m.* 45., 53.
- ¹⁶ Pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfű Gyula, de megemlíthetjük a németellenes magyar legitimista arisztokráciát is, akik már a német megszállás előtt kapcsolatot akartak teremteni a rendszer baloldali ellenzékével, majd 1944 tavaszán vállalták a kommunistákkal (Béke Párt) való együttműködést is.